

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

JIZZAX POLITEKNIKA INSTITUTI

«Ishlab chiqarishda boshqaruv» kafedrası

«Soliq va soliqqa tortish» fanidan

REFERAT

Mavzu: **Qo'shilgan qiymat solig'i**

Bajardi: **313-09 M guruh**
talabasi Inomov S

Qabul qildi: **ass-t. Yakubov S**

Qo`shilgan qiymat solig`i.

Reja.

1. Qo`shilgan qiymat solig`ining soliq tizimida joriy qilinishi hamda iqtisodiy ahamiyati.
2. Qo`shilgan qiymat solig`ining shakllanish va rivojlanish bosqichlari.
3. Soliq to`lovchilari tarkibi, ob`ekti, soliq stavkalari, to`lash muddatlari, soliq bo`yicha imtiyozlar.
4. Soliqni hisoblash va byudjetga to`lanishi lozim bo`lgan soliq so`mmasini aniqlash usuli.
5. Schyot fakturani tuldirish tartibi va soliqning buxgaleriya hisobida rasmiylashtirish.
6. Qo`shilgan qiymat solig`i bo`yicha mavjud muammolar.

1. Qo`shilgan qiymat solig`ining soliq tizimiga joriy qilinishi hamda iqtisodiy ahamiyati. Qo`shilgan qiymat solig`i tovarlar, ishlar va xizmatlar ustiga quyilganligi uchun egri soliqlar katoriga kiradi. Bunday karaganda uning to`lovchilari maxsulot ishlab chiqaruvchi, ish va xizmatlarni bajaruvchi korxona, tashkilot, birlashmadek tuyuladi. Ana shu korxonalar soliqni huquqiy to`lovchilari bo`ladilar. Soliq idoralari soliqni o`z vaqtida va to`liq byudjetga o`tkazishni ulardan talab qiladilar. Aslida esa mazkur korxona, tashkilot va birlashmalar qo`shilgan qiymat solig`ini maxsulot, ish, xizmatni sotib oluvchi korxona, tashkilot va birlashmalar sotib olgan maxsulot, ish, xizmat ustiga quyib yuboradilar. Demak, soliqni xakikiy to`lovchilari shu maxsulot, ish va xizmatni iste`mol kiluvchi korxonalardir. Ularning oxirgi qiymati chakana savdo orkali aholiga etib boradi va oxirgi iste`molchilar bo`ladi.

Amaliyotda O`zbekiston Respublikasining soliqlar xakidagi qonunlariga binoan, hisobot davri (oyi) uchun realizasiiya qilingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun hisoblab chiqarilgan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasi bilan qiymati ishlab chiqarish va muomala harajatlari (masalan, materiallar, xom ashyo, butlovchi buyumlar, YOqilig`ini etkazib bergan ta`minotchilarga to`langan xak)ga qo`shiladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) uchun to`lanishi lozim bo`lgan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasi o`rtasidagi farq sifatida hisoblab chiqariladi.

Bu umumiy tartib mazkur soliqning qo`shilgan qiymatga solinadigan soliq sifatidagi mohiyatini ochib beradi. Bu urinda korxona bir vaqtning o`zida ta`minotchiga soliq to`lovchi sifatida ham, tovarlarni sotib oluvchi, ishlar va xizmatlarni iste`mol kiluvchilardan soliq oluvchi sifatida ham maydonga chiqadi.

Bunday axvolda tovarlar (ishlar, xizmatlar) etishmovchiligi YOxud ularga talab oshgan sharoitlarda, KKS korxonaning moliyaviy natijasi (foydasi)ga nisbatan xakikatdan neytral soliqqa ham, mulkchilik shakllaridan va xujaliklarning tarmoyoidan kat`iy nazar, barcha

korxonalar va birlashmalar tomonidan to'lanadigan universal soliqqa ham aylanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bilvosita ko'p bosqichli soliq bo'ladi, ishlab chiqarish va taksimlash siiklidan boshlanib, iste'molchiga sotilishgacha bo'lgan har bir aktdan undiriladi. Uning ob'ekti bo'ladi, ushbu jarayonlarda qo'shilgan qiymat hisoblanadi. YA'ni, maxsulot ishlab chiqaruvchi, ishlarni bajaruvchi va xizmatlarni ko'rsatuvchi tomonidan yangidan maxsulot ishlab chiqarish uchun YOKi ishlar va xizmatlarni amalga oshirish uchun sotib olingan xom-ashyo, materiallar YOKi tovarlar va maxsulotlar ustiga qo'shilgan qiymatdir. Ushbu soliq tovarlar, ishlar va xizmatlar narxining barcha elementlarini cheklaydi hamda ishlab chiqaruvchining ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishga undaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'i hisobotlari asosida davlat sanoat va savdo kapitalining aylanishi to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'ladi, va bu makrodarajada tartibga solishni engillashtiradi. Bundan tashkari, davlat tovarlar xali xakikiy va oxirgi iste'molchi hisoblangan hamda soliqning xakikiy to'lovchisi bulmish aholiga sotilishidan oldin daromad olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Jaxon amaliyoti qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblashning deyarli bir xil tizimiga ega. Soliq to'lovchi sotilgan maxsulot, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun haridorlardan olingan soliq bilan ushbu maxsulotlarni ishlab chiqarish, ishlar va xizmatlarni amalga oshirish uchun to'langan soliq so'mmasi orasidagi farqni byudjetga to'laydi. Agarda haridorlardan olingan soliq so'mmasidan chegirib tashlanadigan ma'sulot, ishlar va xizmatlarni etkazib beruvchiga to'langan soliq so'mmasi olingan soliq so'mmasidan ortik bo'ladi, u holda manfiy koldik keyingi davr soliqk to'lovlari hisobiga o'tkaziladi, YOKi rivojlangan davlatlarda qo'llanilib kelinaYOtganidek, soliq to'lovchiga qaytarib beriladi.

Soliqlar ni kismalarga ajratib undirishga imkoniyat beradi, chunki soliqqa tortish mikYOsiga firmalarning barcha sotuvlari kiradi, ammo oralik sotib olishlarda to'langan soliq so'mmasi kelgusida jami so'mmadan chiqarib tashlanadi. «Soliq krediti» nomi bilan atalgan ushbu usul soliq tizimiga o'zini o'zi tartibga solish elementini kiritadi va soliqlar ni undirilishi yuzasidan tartibni yaxshilaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining asosiy ustunligi shundaki, ishlab chiqarishning har bir bo'ginida to'langan soliqning xajmini aniqlash mumkin. Bu esa, masalan, eksportga berilgan chegirmalarni aniq

hisoblashga YOrdam beradi va eksport subsidiyalari berilgan vaqtdagi qonun bo`zilishlarning oldini oladi.

Byudjetni muvofiklashtirish muammolari bozor iqtisodiyotga asoslangan iqtisod uchun davlat tomonidan bozor iqtisodini tartibga solishda juda muhimdir. Ushbu muammolar orasida soliqlar yordamida koplanib turiladigan byudjetning daromad qismini shakllantirish alohida uringa ega. Bunda ko`pgina mamlakatlarda asosiy urin bilvosita soliqlar ga karatiladi. Xalkaro amaliyotga asosan bu soliqlar ga iste`moldan soliqlar (qo`shilgan qiymatsolig`i, savdo va oborotdan olinadigan soliqlar), aksizlar va bojxona to`lovlari kiradi.

O`zbekiston Respublikasida bilvosita soliqlar davlat byudjeti daromadlarining deyarli yarmini tashkil qiladi. Bundan tashkari, ushbu soliqlar narxning asosiy qismini tashkil qila turib, mamlakat ichidagi ishlab chiqarish va iste`molga hamda xalkaro savdoda etarli darajada ta`sir ko`rsatadi. SHu sababli, qo`shilgan qiymat solig`ining asosiy imkoniyatlari va turli mamlakatlarda ularning ishlatilishining tahlili O`zbekiston uchun katta ahamiyatga egadir.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlatlarda iqtisodiy usish darajasiga bog`liq holda soliqlar ning bevosita va bilvosita soliqlar ga bulinishi o`rtasida aniq bog`liqlik ko`zga tashlanadi. Davlatning va undagi aholining iqtisodiy rivojlanishining pastligi asosan har bir aholi jon boshiga to`g`ri keladigan YAIM bilan ulchanadi hamda bu hol jismoniy va Yuridik shaxslar daromadlaridan olinadigan to`g`ri soliqlar xajmining pastligiga olib keladi. SHu sababli, ko`pgina endigina rivojlanaetgan davlatlarda soliqqa tortishda bilvosita soliqlar asosiy urinni egallaydi. Rivojlanishning eng past ko`rsatkichlariga ega bo`lgan davlatlarda bilvosita soliqlar ning barcha soliqlar tushumi orasidagi urni 68-foizni, to`g`ri soliqlar esa atigi 32 foizni tashkil qiladi. Rivojlangan davlatlarda esa, buning aksi, ya`ni 32 foizini to`g`ri soliqlar , 68 foizini esa egri soliqlarni tashkil qiladi.

Bozor iqtisodiyotiga o`tish davrida bilvosita soliqlar ning ahamiyati va kerak bo`lganda ularning rolini oshishi mukarrarligini inkor kilmagan holda, quyidagi hollarga e`tiborni karatish lozim bo`ladi:

Bilvosita soliqlar ning yangisini kiritish yoki mavjudlarining soliq stavkalarini oshirishda ularning ishlab chiqaruvchilarga salbiy ta`sirini o`rgangan holda amalga oshirish lozim. Ushbu hollarda bu salbiy holatlarni oldini olish uchun barcha choralarni amalga oshirish kerak, hattoki, bilvosita soliqlar , ayniksa, salbiy holati iste`molni juda tez kiskarishiga olib kelib, ishlab chiqaruvchilarga to`g`ridan-to`g`ri ta`sir ko`rsatuvchi KKSni kiskartirish choralarini kurish lozim.

Bunday hollarda ba'zi etaplarda bilvosita soliqlar ning urnini oshirishga majbur bo'lgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan davlatlarning amaliyotini ham hisobga olish zarur. Bu amaliyot shuni ko'rsatadiki, bilvosita soliqlar ning rolini, soliq solish bazasini, soliq stavkasini oshirish faqatgina ushbu choralar natijasida olingan ko'shimcha mablaglarni soliq soxasidagi aniq bir o'zgarishlar uchungina ishlatilganda uzok muddatli yaxshi natijalar berishi mumkin. Bunday choralar sifatida foyda solig'ini kamaytirishni taklif qilish mumkin.

KKS ko'pgina mamlakatlarda davlat daromadining 12-30 foizigacha qismini ta'minlab beradi va bu YAMMning 5-10 foiziga tengdir. Ushbu soliq soliq tushumlari orasidagi ishonarli manbadir va bu ayniksa daromadlar (foyda) cheklangan mamlakatlar uchun tegishlidir.

O'zbekiston da 1992 yildan beri qo'llanilib kelinaetgan KKS (aksiz soliqlar i bilan birgalikda) oldin amal qilib kelgan bilvosita soliqlar - savdo va oborotdan olinadigan soliqlar ning urnini to'liq almashtirdi. Ammo KKS o'zining urni bo'yicha byudjetning daromad qismini shakllantirishda, respublika va korxonalar iqtisodiga ta'siri, narxlar proporsiiyasini aniqlashda ulardan utib ketdi.

KKS qo'llanilib boshlangan vaqtdan xozirgi kungacha bo'lgan davrda O'zbekiston davlati byudjetining asosiy manbalaridan biri bo'ladi koldi.

O'tgan davrlar ichida KKS stavkasi 1992-yilda amal kilgan 30 foizdan 1997 yilga kelib 18 foizgacha tushirildi va 1998 yildan boshlab 20 foiz qilib belgilanib, ushbu stavka bugungi kungacha saklanib kolindi.

Soliqning ushbu stavkasi deyarli barcha MDH davlatlarida amal qilib keladi va bu davlatlararo savdoda amalga oshirishda ancha samarali hisoblanadi. Bundan tashkari, soliqning ushbu stavkasida davlat byudjetining daromad qismi 30 foizligicha saklanib koladi va bu bozor iqtisodiga muljallangan davlatlardagi ushbu manbadan keladigan tushumlar xajmi bilan mos keladi. Soliqning bu stavkasi yiliga 1-2 foizdan kamayib boraetgan foyda solig'i stavkasining pasayishi natijasida olinmay kolinaYOtgan byudjet daromadi urnini koplash imkoniyatini beradi.

2. Qo'shilgan qiymat solig'ining shakllanish va rivojlanish bosqichlari. O'zbekiston Respublikasi mustakillikka erishgan vaqtdan unchalik ko'p vaqt utmagan bo'ladida, bugungi kunda davlatimiz har qanday mustakil davlatning asosiy harakteristikasi sifatida o'zining soliq tizimiga, soliq regulyatorlariga ega. Mamlakatimizning yangi Komusi qabul qilinishida davlatimiz raxbari so'zlagan nutkida bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida soliqlar ning prinsiipial urni aniqlanib

berildi va quyidagilarni aytib utdi: - «Endigina Respublikamizda shakllanayotgan soliq tizimi o'ziga juda katta jalbni va uni takomillashtirishni talab qiladi. Barchamizga aYOnki, soliqlar - bu davlat va mahalliy byudjetlarning daromad qismini tuldirilishida asosiy manba hisoblanadi. SHu bilan birga, soliqlar barcha xujalik faoliyatlarini kamrab olmokda, ular har bir tarmok, korxona uchun alohida xususiyatlarni hisobga olishi lozim».

Bizning fikrimizcha, shuni to'liq xis qilish kerakki, rejali ravishda soliqlar ning oshib borishi davlatga va jamiyatga foyda keltirmaydi. Bundan tashkari, soliqlar daromadlarning bir qismini o'z ichiga olmokda, ular hamma sharoitda xalk xujaligi va aholi uchun yanada ko'p va yanada yaxshirok maxsulotlar va tovarlar ishlab chiqarishga harakat qilayotgan korxonalar va fukarolarni rayobatlantirishi lozim.»

Soliq to'g'risidagi qonunlar takomillashgan sari byudjet tushumlarini tuldirish vositasi sifatida umumiy iste'molga doir qo'shilgan qiymat solig'ining ahamiyati ortib borishiga shubxa yuk. Davlat byudjetining daromad qismini qo'shilgan qiymat solig'i bilan tuldirish goyasi XX asr boshlarida paydo bo'lgan edi. Ushbu soliq birinchi marta Germaniyada 1919 yilda Vil'gel'm fon Simens tomonidan "Veredelte Umsatzsteuer" (oblogorojenno'y nalog s oborota) nomi bilan kiritilgan edi.¹ Keyinchalik ushbu soliq birincha marta 1954 yilda fransio'z iqtisodchisi M.Lore tomonidan qo'shilgan qiymat solig'i sifatida taklif qilingan bo'ladi, bozor iqtisodiyoti sharoitida ko'pgina davlatlarda muvaffakiyatli qo'llanib kelinmokda. Masalan SHarkiy Evropa mamlakatlari (Germaniya, Daniya, Niderlandiya, Fransiiya, SHvesiariya)da 60 yillarning oxirida, (Belgiya, Velikobritaniya, Italiya, Lyuksemburg, Norvegiyada) 70-yillarning boshlarida KKS joriy etilgan va xozirgi kungacha amal qilib kelinmokda hamda u asosiy iste'mol solig'i hisoblanib kelinmokda. KKS OsiYO, Afrika va Lotin Amerikasidagi 35 dan ortik davlatlarda joriy etilgan va undirilib kelinmokda. Mustakil Davlatlar hamdustligiga (MDh) kirgan barcha davlatlarda 1992 yildan boshlab KKS joriy etilgan.

Qo'shilgan qiymat solig'i Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT)ga a'zo bo'lgan barcha mamlakatlarda joriy etilgan bo'ladi, Avstraliya va AKSH bundan mustasnodir. KKS ni chiqarib tashlash usulidan foydalaniladigan YAponiyadan tashkari mazkur mamlakatlarning hammasi KKS kredit hisob-kitobi usulidan foydalanadi. Bu usul korxona - shaxslardan ta'minotning barcha bo'ginlari bo'yicha soliqqa tortiladigan xom ashyo va materiallarning barcha turlari uchun

¹ Н.Демчук Проблемы реформирования НДС. Налоговый вестник. 12/1999.

tegishli stavka bo'yicha KKS hisobini yuritishni talab qiladi. Soliq to'lovchilar xom ashyo va materiallar etkazib beruvchilardan olinadigan KKS miqdori kreditdan chiqarib tashlanishiga xaklidir. Buning tasdiyoi sifatida bunday xom ashyo va materiallarga ma'lum talablarga mos keladigan soliq hisob-kitobi YOziladi. IHTTga a'zo bo'lgan mamlakatlarning deyarli hammasida yillik aylanmaning eng yuqori miqdori (soliq busayoasi) belgilab quyilgan va shu tufayli ular KKS bo'yicha ruyxatdan utmaslikka xaklidir.

1960-yillarning o'rtalariga qadar deyarli biror mamlakat ham xozirgi shakldagiga uxshash qo'shilgan qiymat solig'idan foydalangan emas. U davrda IHTTda ishlab chiqarish va taksimot bo'ginlarining aniq bosqichida, keyinchalik boshqa xech qanday soliq solinmaydigan bir bosqichli soliq keng iste'mol solig'ining oddiy turi edi. Odatda ulgurji yoki chakana savdoga bunday soliq solinardi. haridordan kat'iy nazar va iste'mol omiliga soliq krediti bermagan holda tovarni har qanday sotishdan soliq undirishni o'z ichiga oladigan ko'p bosqichli soliqdan ham foydalanilgan. YA'ni tovar narxiga qo'shilgan soliq miqdori ishlab chiqarish bilan oxirgi chakana savdo o'rtasidagi ko'p bosqichlar orkali kutarilib borishi lozim edi. 1967 yilda bosqichli soliq tukkiz mamlakatda mavjud edi.

KKS tizimi ikki bosqichda joriy etildi; avvalo SHimoliy Evropa mamlakatlarining ko'pchiligida va Evropa Ittifokiga eng birinchi bo'ladi kirgan mamlakatlarda qo'llanilgan, sungra 1986 yilda IHTT mamlakatlarida umumiy soliq islooxtlarining amalga oshirilishi KKSning Evropadan tashkarida ham tarkalishiga olib keldi. Natijada IHTTga a'zo bo'lgan 25 mamlakatdan 23 tasida KKS juda kiska muddatda joriy etildiki, bu o'zaro bog'liq bo'lgan bir kancha ta'sir va sabablarning in'ikosi edi. SHunday sabablardan biri, masalan, KKS ishlab chiqarish va iste'molni kamrok darajada o'zgartirib, narx-navoga ancha holis ta'sir o'tkazishidir. Bundan tashkari, u maxsulot etkazib beruvchilar orkali ko'zatib turish imkoniyati bo'lgani uchun aldash imkoniyatlarini kamaytiradi. Bu esa KKSning ancha yuqori stavkalarini belgilashga, binobarin iste'molga umumlashtirilgan soliqlar ning boshqa turlariga nisbatan ko'prok daromad olishga imkon beradi. KKSning faktura usulidan foydalanib, ma'lum tovarlardan yiyoilgan KKS miqdorini aniq bilish imkonini berishi ham juda muhimdir. Bu usul bojxona orkali tartibga solishga yanada aniqrok tus beradi. Ayni shu maqsadda Evropa Ittifoki (EI)ga kirish istagini bildirgan mamlakatlarda KKSni joriy etish zarurdir.

KKSga o'tish bosqichli turdagi soliqdan va ulgurji savdo solig'idan voz kechishga asosiy sabab buldi. CHakana savdo solig'iga kelganda esa, KKS bilan bir katorida u boshqa keng iste'mol soliqlar iga nisbatan bir kancha afzalliklarga egadir. Ko'shma SHtatlarda u KKSni joriy etish xususidagi tazyikni kamaytirib etarli ijobiy ta'sir qiladi. Aslini olganda chakana savdo solig'i tuxtatib turuvchi tizimdir, chunki maxsulot ishlab chiqaruvchilar, ulgurji va chakana savdo bilan shug'ullanuvchilar ruyxatdan o'tishi va tovarlarni ruyxatdan utmagan shaxslarga, ya'ni odatda iste'molchilarga sotishdan soliq to'lash uchun hisobga olinishlari shart bo'ladi. Ammo tovar shaxsiy foydalanishi uchun harid qilinmayotgan bo'ladi, tovarlarni bir-birlariga sotishlari va sotib olishlari va bundan soliq to'lamasliklari mumkin. Binobarin, soliq to'lash ruyxatga olingan savdogarlar tomonidan tovar iste'molchiga sotilgunga qadar tuxtatiladi. KKSning faktura usuli esa, aksincha, soliq mikdorini koplash tizimi bo'yicha amal qiladi, bunda sotish uchun tovar harid kiluvchilarning hammasi o'zi harid kilgan tovar uchun soliq to'lashga majbur bo'ladi. Birok ular ruyxatdan o'tgan bo'ladi (asosan barcha savdogarlar belgilangan aylanmadan oshirib yuborishadi), bu holda KKSni qaytarib berishni talab qilishlari mumkin.

KKS va chakana savdo solig'i stavkalari va soliqqa tortiladigan baza baravar bo'ladi, ularning tovarlar narxiga ta'siri ham bir xil bo'ladi. Bu ikki soliq o'rtasida muhim iqtisodiy tafovut yuk. Lekin KKSning chakana savdo solig'iga karaganda ma'muriy jixatdan ikki afzalligi borligi aniqlangan. Birinchidan, KKSda tovar solig'ini uni ishlab chiqaruvchiga o'tkazish oson kechadi, ikkinchidan, faktura bazasidagi KKS chakana savdo solig'iga karaganda, soliq to'lashdan **bo'yin** tovlashdan ishonchlirok ximoya qilishni ta'minlaydi.

Birinchi afzalligini kurib chikaylik. Pirovard iste'molchilarga ham, oralikdagi korxonalarga ham sotiladigan tovarlar, ishlar va xizmatlar nisbatan KKSga osonrok moslashadi. Ishlab chiqaruvchi bunday tovarlarni sotib olaYotganda to'langan har qanday soliqning urnini koplashga harakat qiladi, chakana savdo solig'ida esa, soliq urnini koplash oyoirliqi, agar soliq idoralari tijoratchi deklarasiyasidan konikmasa, shu idoralar zimmasiga tushadi. Bundan tashkari, chakana savdo solig'ida tovardan sunggi marta foydalanishni tekshirish maxsulot etkazib beruvchining zimmasiga tushadi, tovar etkazib beruvchi esa haridor maqomini bilmaydi, demak pirovard foydalanuvchini ham bilmaydi. KKSda esa buni biladigan haridor tekshiriladi.

KKSni to'lash chogida tovardan pirovardida qanday foydalanilishini tekshirishga zarurat bulmaganligi sababli maxsulot ishlab chiqaruvchining

binokorlik materiallari, YOnilgi va energiya hamda shu kabi tovarlarini oldin ular to'lab kelgan soliqlar dan ozod qilish oson bo'ladi. Maxsulot etkazib beruvchi chakana savdo solig'ini to'layotganda tovardan shaxsiy yoki tijorat maqsadlarida foydalanishiga ishonch xosil qilishi kerak.

KKS tovar yoki xizmat nimaga muljallanganidan kat'iy nazar to'lanaveradi, haridor esa KKSni qaytarib olish uchun soliq idoralariga bunga xakli ekanligini tasdiklovchi hujjatlarni takdim etishi lozim. KKSning bu afzalligi ko'pincha shaxsiy foydalanish uchun, biznesda yoki eksport uchun darhol foydalanish maqsadida ko'rsatiladigan xizmatlarga soliq solish chogida, ayniksa muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi afzalligi quyidagi koidalar bilan mustaxkamlanadi:

a) KKSdan **bo'yin** tovlash oson emas, chunki hisob-varaklarga karab tovar harakatini aniqlash oson, nega deganda sotuvchi o'z harajatlarini koplash maqsadida soliq qaytarib berilishi uchun buni tasdiklovchi hujjatni takdim etishi kerak. CHakana savdo solig'ida mumkin bulmagan tovar harakatini bunday ko'zatish soliq inspektorlariga mukobil tekshirish uchun KKS hujjatlaridan daromad solig'ini tekshirishda foydalanish imkonini beradi;

b) KKS qo'llanilishi narxni soxtalashtirish maqsadida haridor bilan sotuvchi o'rtasida til biriktirish imkoniyatini yukka chiqaradi, chunki agar haridor soliq xususida ko'prok chegirmaga ega bulish uchun hisobvarakda narx yuqori darajada ko'rsatilishidan manfaatdor bo'ladi, sotuvchi o'z soliq majburiyatini kamaytirish uchun narx mumkin qadar arzon ko'rsatilishidan, demak, kamrok soliq to'lashdan manfaatdordir;

v) CHakana savdo solig'i kam to'langanini isbotlovchi dalillarni ko'rsatish majburiyati soliq idoralari zimmasiga yuklatilgan bo'ladi, haridorning harajatlari bo'yicha KKS yuzasidan soliq chegirmasiga ega bulish uchun dalillarni takdim etish majburiyati soliq to'lovchining zimmasiga tushadi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining bunchalik tez va keng tarkalishi zamonaviy texnika va yo'lga quyilgan hujjatlar aylanishida soliq operasiiyalarini tez va aniq amalga oshirish imkonini berishi muayyan tovarlar va xizmatlarga soliq solishning imtiYOzli shartlari borasida chakana savdodagi sotuvlardan olinadigan soliqqa nisbatan samaralirok ekanligi bilan izoxlanadi.

KKS - ishlab chiqarish va taksimlashdan tortib iste'molchiga sotishgacha bo'lgan jarayonda har bir sotish hujjatidan olinadigan bilvosita ko'p poganali soliq. Uning ob'ekti qo'shilgan qiymat, ya'ni tovarlar ishlab chiqaruvchi yoki xizmatlar bajaruvchi tomonidan yangi buyum yoki xizmatni bajarish uchun sotib olingan xom ashyo, materiallar

yoki tovarlar va maxsulotlar qiymatiga qo`shilgan qiymat hisoblanadi. Ushbu soliq tovar narxining barcha unsurlarini cheklaydi va ishlab chiqaruvchini ishlab chiqarish chikimlarini kamaytirishga undaydi.

KKS bo`yicha hisob-kitoblar jarayonida davlat sanoat va savdo sarmoyasi aylanishi sur`atlari xakida ma`lumot oladi, bu esa makroiqtisodiy tartibga solinishini engillashtiradi. Bundan tashkari, davlat tovarning aholi - soliqning mazkur turining Yagona va oxirgi to`lovchisiga sotilishiga qadar daromad olish imkoniga ega bo`ladi.

Jaxon amaliyoti KKSni hisoblashning deyarli bir xil tizimini nazarda tutadi. To`lovchi haridordan sotilgan tovarlar, bajarilgan ishlar, ko`rsatilgan xizmatlar uchun soliq so`mmasi va etkazib beruvchi tomonidan moddiy resurslar, YOqilig`i, ishlar uchun to`langan va ular qiymati ishlab chiqarish va aylanma harajatlarga kiritilgan soliq so`mmasi orasidagi farqni to`laydi. To`lanishi kerak bo`lgan soliq manfiy bo`ladi chiksa, ya`ni bu soliq ko`payib ketsa, koldik bulajak to`lovlar hisobiga kiritiladi yoki rivojlangan mamlakatlarda, shu jumladan Buyuk Britaniyada qabul qilinganidek, byudjetdan boshqa so`mmalar hisobiga koplanadi.

KKSga asoslangan soliq to`lash tizimi soliqlar ni kismalarga ajratib olish imkonini beradi, chunki firmaning barcha sotuvlaridan soliq olinadi, birok oralikdagi haridlar uchun to`langan soliqlar keyinchalik umumiy so`mmadan koplanadi. «Soliq krediti» sifatida tanish bo`lgan bu usul soliq tizimiga o`zini-o`zi tartibga solish imkonini beradi, bu esa soliqlar olish tartibini yaxshilaydi.

KKSning asosiy afzalligi shundaki, ishlab chiqarishning har bir bosqichida to`langan soliq mikdorini hisoblash mumkin. Bu, misol uchun, eksport uchun soliq chegirmalarini hisoblash va eksport subsidiyalari berilishida bo`zilishlarning oldini olish imkonini beradi. Bundan tashkari bunday ko`p bosqichli soliqlar dan foydalanish Yagona firma to`zilmasi yoki korxonalar uyushmasi doirasida tovarlar ishlab chiqarishda soliq so`mmasini kamaytiradi va shu tarika firmalarning vertikal integrasiiyasiga turtki bo`ladi.

3. Soliq to`lovchilari tarkibi, ob`ekti, soliq stavkalari, to`lash muddatlari, soliq bo`yicha imtiyozlar.

Import qilinadigan tovarlarga nisbatan qo`shilgan qiymat solig`ini to`lovchilar bo`ladi ushbu tovarlarni import qiladigan Yuridik shaxslar, shuningdek boj to`lamasdan O`z extiyojlari uchun me`yoridan ortiqcha tovarlar olib kiradigan jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Qo`shilgan qiymat solig`ini bevosita deklarant yoki istalgan manfaatdor shaxs, agar qonun hujjatlarida O`zga hol nazarda tutilmagan bo`ladi, to`lashi mumkin.

Soliq solish ob`ekti

Qo`shilgan qiymat solig`i solinadigan ob`ekt bo`ladi O`zbekiston Respublikasining bojxona qonunlariga binoan belgilangan bojxona rejimlariga muvofik O`zbekiston Respublikasi xududiga import qilinadigan tovarlar (shu jumladan MDH mamlakatlaridan import qilinadigan tovarlar) hisoblanadi.

Tovar deganda iste`molga muljallangan va qiymatga ega hamma narsa (ishlar, xizmatlardan tashkari) (uskunalar, maxsulotlar, xom ashyo, materiallar, elektr, issiklik va energiyaning boshqa turlari, transport vositalari va tovar-moddiy boyliklar) tushuniladi.

O`zbekiston Respublikasi xududiga import qilinadigan tovarlar bo`yicha qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblab chiqarish uchun asos bo`ladi bojxona qonunlariga muvofik belgilanadigan bojxona qiymati hisoblanadi.

Tovarlar importi bo`yicha soliq solinadigan oborot xajmiga bojxona qiymati bilan bir katorada bojxona boji so`mmasi va aksiz solig`i so`mmasi (aksiz to`lanadigan tovarlar bo`yicha) kiritiladi.

Qo`shilgan qiymat solig`i bo`yicha quyidagi imtiyozlar belgilangan:

Amaldagi qonun hujjatlariga muvofik quyidagilar qo`shilgan qiymat solig`idan ozod qilinadi:

a) xorijiy diplomatik vakolatxonalar va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar rasmiy foydalanishi uchun mkljallangan tovarlar;

b) diplomatik vakolatxonalar va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar diplomatik xodimlarining, shuningdek ular bilan birga yashaydigan va O`zbekiston Respublikasining fukarolari bulmagan oila a`zolarining shaxsiy foydalanish uchun mo`ljallangan tovarlar, shu jumladan eng zarur uy-ro`zgor tovarlari;

v) xorijiy diplomatik vakolatxonalar va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarning ma`muriy-texnik xodimlari, shu jumladan ular bilan birga yashaydigan oila a`zolarining, agar ular O`zbekiston Respublikasi fukarolari bo`lmasalar yoki O`zbekiston Respublikasida doimiy yashamasalar, olib kiradigan eng zarur uy-ro`zgor tovarlari;

g) O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilangan tartibga muvofik insonparvarlik yordami sifatida olib kiriladigan tovarlar;

d) jismoniy shaxslar boj to'lamasdan olib kirish me'yorlari doirasida import qiladigan tovarlar, bojxona to'g'risida qonun hujjatlarida tasdiklangan;

e) tabiiy ofatlar, qurolli ixtiloflar, baxtsiz xodisalar yoki avariyaalar yuz berganda yordam ko'rsatish uchun olib kiriladigan mol-mulk;

j) O'zbekiston Respublikasi xududiga quyidagi maqsadlarda olib kiriladigan texnologik uskunalar:

xukumat kafolati bilan xorijiy kreditlar hisobiga moliyalanadigan investisiion loyixalarni amalga oshirish uchun;

yangidan kurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan, xalk iste'moli tovarlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashayotgan korxonalar uchun;

xorijiy investisiyalar ishtirokidagi korxonalarning ustav sarmoyasiga ularning ulushi sifatida xorijiy investorlar tomonidan olib kiriladigan texnologik uskunalar;

belgilangan tartibda tasdiklangan loyixalarga muvofik, agar vakolatli bankning tegishli tasdiyoi mavjud bo'ladi, yangi ishlab chiqarishlarni barpo etishga, shuningdek ishlab to'rganlarini zamonaviylashtirish va texnik jixatdan qayta jixozlashga olib kiriladigan texnologik uskunalar;

z) quyidagilar doirasida etkazib beriladigan uskunalar (axborot va tashkiliy texnika asboblari, materiallari, tizim va vositalari):

xalkaro va xorijiy tashkilotlar hamda jamyoarmalar grantlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasida bajariladigan ilmiy-texnika va innovasiya dasturlari hamda loyixalarini amalga oshirish;

ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha xalkaro kelishuvlar, vakolatli organning ko'rsatilgan uskuna ajratilgan grantlar (mablaglar)ning maqsad va vazifalariga muvofikligi tkyorisidagi xulosasiga asosan. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 20 fevraldagi "Ilmiy-tadkikot faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish tkyorisida" PF-3029-son Farmoni chiqishiga qadar mazkur imtiyoz O'zbekiston Respublikasi Fan va texnika davlat qo'mitasining xulosasi asosida takdim etiladi.

Xorijda harid qilingan yoki u erdan yuborilgan uskunalar (axboriy va tashkiliy texnikaning asboblari, materiallari, tizim va vositalari) boshqalarga berilgan takdirda barcha to'lov va soliqlar belgilangan tartibda to'lanadi;

i) Yuridik shaxslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari O'zbekiston Respublikasi tomonidan to'zilgan shartnomalar (kelishuvlar) bo'yicha xalkaro va xorijiy xukumat moliyaviy va iutisodiy tashkilotlari takdim etgan karzlar va grantlar hisobiga olib keladigan uskunalar, materiallar;

k) xorijiy investisiyalar ishtirokidagi, bolalar poyabzali ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar tomonidan O'z ishlab chiqarishida ishlatish uchun O'zbekiston Respublikasi xududiga olib keladigan xom ashyo, materiallar va tayyorlov buyumlari;

l) byudjet tashkilotlarining buyurtmalari bo'yicha byudjet mablaglari hisobiga O'zbekiston Respublikasi xududiga olib kiriladigan uskunalar, tovarlar, bundan ular bo'yicha O'zbekiston Respublikasi xududiga ular olib kirilganda bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlar ko'zda tutilmagan iste'mol tovarlari mustasno;

m) import bo'yicha olib kelinadigan dori-darmonlar va tibbiy buyumlar.

n) vakolatli bankning tegishli tasdigi mavjud bo'lganida, lizingga berish uchun O'zbekiston Respublikasi xududiga olib kiriladigan texnologik uskunalar.

Soliq to'lovchilarga Soliq kodeksi amalga kiritilishiga qadar qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga binoan takdim etilgan soliq imtiyozlari ular takdim etilgan muddat tugashiga qadar saklanadi.

Soliq stavkalari

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i 20 (yigirma) foiz stavkasi bo'yicha to'lanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash muddatlari

Qo'shilgan qiymat solig'i tanlangan bojxona rejimi shartlariga muvofiq, tasdiklangan stavkalar bo'yicha hisoblab chiqariladi va to'lanadi.

Tovarlar O'zbekiston Respublikasi xududiga import qilinishida qo'shilgan qiymat solig'i bojxona deklarasiyasi qabul qilinishiga qadar yoki u bilan bir vaqtda to'lanadi.

Agar bojxona deklarasiyasi O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksida belgilangan muddatda topshirilmasa, qo'shilgan qiymat solig'ini to'lash muddatlari bojxona deklarasiyasini topshirish muddati tugagan kundan boshlab hisoblab chiqariladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i milliy valyutada to'lanadi.

Jismoniy shaxslar soliqni nakd pul bilan bojxona organi yoki posti kassasiga belgilangan tartibda to'lashlari mumkin.

Bojxona organining karoriga kura to'lovchiga O'zbekiston Respublikasining Davlat bojxona kkmitasi 1999 yil 16 martda 03/8-78-son bilan tasdiklagan Bojxona to'lovlarini to'lashni kechiktirish va uni

bo`ladi-bo`ladi to`lash bo`yicha yuriknomaga (ruyxat rakami 697, 8 aprel` 1999 yil) muvofik qo`shilgan qiymat solig`i to`lashni kechiktirish yoki bo`ladi-bo`ladi to`lash huquqi takdim etilishi mumkin.

**4. Soliqni hisoblash va byudjetga to`lanishi lozim bo`lgan soliq so`mmasini aniqlash usuli.** Respublikamizda qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblash va uni byudjetga o`tkazish mexanizmini amaliyotda qo`llanilishini kurib chiqishdan oldin, bozor munosabatlari rivojlangan xorijiy davlatlarda uni hisob-kitob qilish tartibi va usullarini kurib chiqishni maqsadga muvofik deb bilamiz.

KKS birinchi bo`ladi, 1960 yilda Kot-d Ivuar respublikasi soliq tizimiga kiritilgan. 1967 yildan - Fransiya va Germaniya Federativ Respublikasida amal qila boshlagan ushbu soliq, 1970-80 yillarda keng miqyosda tarkala boshladi. hozirgi kunda jaxonning 40 dan ortik, shu jumladan Evropaning 17 mamlakatlari soliq tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblash paytida soliqqa tortiladigan baza bo`ladi yangidan yaratilgan qiymat ya`ni tovar maxsuloti bilan shu tovarni ishlab chiqarish uchun ishlatilgan xom ashyolar qiymati o`rtasidagi farq hisoblanadi. Bunday soliqqa tortiladigan baza qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblashda har xil metodlardan foydalanishga imkon yaratadi (berilgan bir xil stavkada).

Xalkaro amaliyotga kura KKS byudjetga to`lanadigan so`mmasini aniqlash 3 ta har xil usul bilan aniqlanadi.

Hisobdan chiqarish usuli.

Ushbu usulga kura korxona byudjetga to`laydigan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasini sotib olingan tovarlar qiymatini sotgan tovarlar qiymatidan chiqarib tashlab farqni aniqlaydi va bu farqga soliq stavkasini ko`paytirish yo`li bilan aniqlaydi.

Hisobga olish usuli.

hisobga olish usuli YOki schet-faktura usuli Evropa birligiga kiruvchi barcha davlatlarda va qo`shilgan qiymat solig`i joriy etilgan boshqa ko`pgina davlatlarda qo`llanib kelinmokda.

Ushbu usulga kura korxona byudjetga to`laydigan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasini sotib olingan tovarlar (xizmatlar) uchun to`langan soliq so`mmasini sotilgan tovarlarga (xizmatlarga) hisoblangan soliq so`mmasidan chiqarib tashlash yo`li bilan aniqlaydi.

Yigish usuli.

Ushbu usulga kura korxona byudjetga to`laydigan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasini yangidan xosilqilingan qiymatlar komponentlari, ish

xaqqi, ijara xaqqi, foizlar va sof foidalarni yiyoib, xosilbo'lgan so'mmani soliq stavkasiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlaydi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqariladi:

$Skks\ q\ (SbQBbQAs) \times S/100,$

bu erda: **S kks** - qo'shilgan qiymat solig'i so'mmasi;

Sb - import qilinadigan tovarning bojxona qiymati;

Bb - bojxona boji so'mmasi;

As - aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aksiz solig'i so'mmasi;

S - qo'shilgan qiymat solig'ining foizlardagi stavkasi.

KKSni respublika byudjetiga o'tkazish tartibi

Qo'shilgan qiymat solig'ining to'langan so'mmalari xududiy bojxona organlarining depozit hisobvaraklariga kirim qilinib, keyin ular respublika byudjetining daromadiga qayd etilishi kerak.

Bunda, shu jumladan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisoblab yozilgan bunak to'lovlari so'mmalari to'lovchi tomonidan xududiy bojxona organlarining depozit hisobvaraklariga kirim qilinishi kerak. Ko'rsatilgan so'mmalar yuk kelishiga karab to'zatiladi, sungra ular respublika byudjetining daromadiga qayd etiladi.

Bojxona organlari uch kun davomida undirilgan qo'shilgan qiymat solig'i so'mmalarini respublika byudjetining daromadiga o'tkazadilar.

Bojxona organlari qo'shilgan qiymat solig'ining to'g'ri hisoblab yozilishi va o'z hisobvaraklaridan respublika byudjetining daromadiga o'z vaqtida o'tkazilishi uchun javobgardirlar.

Ortiqcha to'langan yoki undirilgan KKS so'mmalarini qaytarish tartibi.

Ortiqcha to'langan yoki undirilgan qo'shilgan qiymat solig'i so'mmasi uttiz kun ichida qaytarilishi yoki bulyousi to'lovlar hisobiga qayd etilishi kerak.

To'lovchi ortiqcha to'langan yoki undirilgan qo'shilgan qiymat solig'i so'mmalarini qaytarishni talab qilib, ular to'langan yoki undirilgan paytdan boshlab bir yil davomida murojaat qilishi mumkin.

Ortiqcha to'langan qo'shilgan qiymat solig'i so'mmalarini qaytarish bojxona organlariga quyidagi hujjatlar takdim etilganda amalga oshiriladi:

to'lovchining yozma arizasi, unda ortiqcha to'lash yoki undirishning sabablari ko'rsatiladi, shuningdek pul mablaglari qaytarilishi kerak bo'lgan to'lovchining bank rekvizitlari beriladi;

unga muvofik qo'shilgan qiymat solig'i hisoblab chiqarilgan va undirilgan bojxona yuk deklarasiyasi;

ijro etilishi tkyorisida vakolatli bank belgisi kkyilgan, tegishli qo`shilgan qiymat solig`i so`mmalarini to`lashga doir to`lov hujjati;

tovarlarning chegaradan xakikatda olib utilgani tkyorisida chegara bojxonasining belgisi kkyilgan (zarur hollarda) tovarlarga ilova qilinuvchi hujjatlar.

Ortiqcha to`langan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmalarini qaytarish umumiy tushumlar hisobiga amalga oshiriladi.

Ortiqcha to`langan qo`shilgan qiymat solig`i so`mmalarini qaytarishning boshqa koidalari O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo`mitasi 2000 yil 29 iyunda 02/8-27-son bilan tasdiklagan Ortiqcha to`langan yoki undirilgan bojxona to`lovlarini qaytarish to`g`risida yuriknomaga kura (ruyxat rakami 947, 14 iyul` 2000 yil, Me`yoriy hujjatlar axborotnomasi, 2000 yil, 13-son) tartibga solinadi.

Bojxona yuk deklarasiyasida KKSni aks ettirish tartibi.

Qo`shilgan qiymat solig`i (KKS)ni hisoblab chiqarishda bojxona yuk deklarasiyasi (BYUD)ning 47-ustuni quyidagi tartibda tuldiriladi:

"Turi" kichik ustunida "29" - KKS kodi ko`rsatiladi;

"hisoblab yozish asosi" kichik ustuniga mazkur Ykriknomaning 5-bandiga muvofik hisoblab chiqarilgan, soliq solinadigan oborot so`mmasidagi mikdor qayd etiladi;

"Stavka" kichik ustunida KKS stavkasi xajmi ko`rsatiladi;

"So`mma" kichik ustunida hisoblab chiqarilgan va to`lanadigan KKS so`mmasi ko`rsatiladi;

"TU" kichik ustunida to`lov usulining ikki belgili harfiy kodi ko`rsatiladi:

"bn" - bank orkali nakdsiz hisob-kitob;

"kt" - bojxona to`lovlari so`mmasini nakd pulda to`lash;

"op" - bojxona to`lovlarini to`lash kechiktirildi;

"rp" - bojxona to`lovlarini bo`ladi-bo`ladi to`lash huquqi takdim etildi;

"oo" - to`lov amalga oshirilmasligi kerak.

"hisob-kitob qilish tafsilotlari" degan V ustunida to`lov kodi, to`lovning umumiy so`mmasi, shuningdek KKS to`langanini tasdiklaydigan to`lov hujjatlarining rakamlari va sanasi ko`rsatiladi.

BYUDning "To`lovlarni kechiktirish" degan 48 va "Preferensiya" degan 36-ustunlari O`zbekiston Respublikasi Davlat bojxona kmitasi 1999 yil 24 sentyabrda tasdiklagan Bojxona yuk deklarasiyasini tuldirish tartibi tkyorisida ykriknomaga (ruyxat rakami 834, 3 noyabr` 1999 yil, Me`yoriy hujjatlar axborotnomasi, 1999 yil, 12-son) muvofik tuldiriladi.

Qo`shilgan qiymat solig`ining tkyori hisoblab chiqarilishi va O`z vaqtida to`lanishi uchun javobgarlik deklarant (to`lovchi) zimmasiga yuklanadi.

Qo`shilgan qiymat solig`i belgilangan tartibga muvofik to`lanmagan takdirda tegishli to`lovlarning so`mmalari bojxona organlari tomonidan ularni to`lash uchun javobgar shaxslardan sO`zsiz tartibda, bojxona qonunlari tomonidan belgilangan mikdorda penyani hisoblab yozish bilan undiriladi.

Qo`shilgan qiymat solig`ining to`g`ri hisoblab yozilishi va byudjetga to`lanishi ustidan nazoratni bojxona organlari bojxona va soliq qonunlari hamda O`zR xududiga import qilinadigan tovarlarga nisbatan qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblab chiqarish va to`lash tartibi to`g`risida yuriknomaga muvofik amalga oshiradilar.

5. Schyot fakturani tuldirish tartibi va soliqning buxgaleriya hisobida rasmiylashtirish. Qo`shilgan qiymat solig`iga tortiladigan va tortilmaydigan ishlarni bajaruvchi va xizmatlar kursatuvchi korxonalar, shuningdek, qo`shilgan qiymat solig`i **bo`yicha** imtiyozlarga ega korxonalar ushbu ishlar va xizmatlarni oladigan shaxsga qonunchilikda kursatilgan shaklga kura bajarilgan xisobvarak-fakturani takdim etishi shart.

SHuningdek, Yagona soliqni to`lashga o`tgan kichik korxonalar va yalpi daromad solig`ini to`laydigan ulgurji savdo korxonalari xam xisobvarak-fakturalarni yozib beradi.

Bunda mazkur korxonalar schyot-fakturada qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasini kursatishmaydi va «qo`shilgan qiymat solig`isiz» degan belgili muxr kuyadi (yoki YOzuvni yozib kuyadi).

Schyot-faktura tovarlarning ortilishi, ishlarning bajarilishi va xizmatlarning kursatilishi sanasidan kechiktirilmasdan ikki nusxada yoziladi hamda quyidagi ma`lumotlarni o`z ichiga oladi:

YUklab junatiladigan tovarlar, bajarilgan ishlar xujjatlari rakami va sanasi; bajarilgan ishlarning nomi; bajarilgan ishlarning shartnoma **bo`yicha** QQSsiz ulchov birligidagi narxi; qo`shilgan qiymat solig`i stavkasi (20 yoki 0 foiz), agar bajarilgan ish, xizmatlar yuzasidan QQSdan ozod kilish mavjud bo`lsa, oddiy chizik tortib quyiladi; ushbu ish va xizmatlar **bo`yicha** tegishli stavkalarga kura xisoblangan QQS so`mmasi, agar ish, xizmatlar yuzasidan QQSdan ozod kilish mavjud bo`lsa, oddiy chizik tortib quyiladi;

Yagona soliqni to`lashga o`tgan kichik korxonalar va yalpi daromad solig`ini to`laydigan ulgurji savdo korxonalari qo`shilgan qiymat solig`ini

kursatishmaydi va «qo`shilgan qiymat solig`isiz» degan belgili muxr kuyadi (yoki yozuvni yozib kuyadi).

Schyotk-faktura ishlarni bajaruvchi korxona (pudratchi, ijrochi) tomonidan buyurtmachi nomiga kamida ikki nusxada yoziladi, ularning bir nusxasi ishlarning bajarilishi va xizmatlar kursatilishi sanasidan kechiktirilmasdan ishlarni bajaruvchi tomonidan buyurtmachiga takdim qilinadi va xaridorga qo`shilgan qiymat solig`i so`mmasini qonunchilikda belgilangan tartibda xisobga olish (koplash) uchun xukuk beradi.

Schyot-fakturaning ikkinchi nusxasi ish bajaruvchida koladi. Schyotk-fakturalar xisobvaraklarning kelib tushishi va takdim etilishi ruyxatdan o`tkaziladigan daftarda majburiy tartibda xisobga olinishi lozim.

Import qilinadigan ish va xizmatlar **bo`yicha** bajarilgan ishlar, kursatilgan xizmatlar dalolatnomalari va qo`shilgan qiymat solig`ining amalda to`langanligini tasdiklovchi to`lov xujjatlari schyot-faktura xisoblanadi.

Bevosita axoliga pullik xizmat, ishlarni kursatadigan korxonalar uchun ish va xizmatlarni sotishda kassa cheki yoki xizmatlar kursatilishi, ishlar bajarilishini tasdiklovchi boshka xujjatlar schyot-faktura xisoblanadi.

Schet-faktura tijorat hisobvarakasi bo`ladi, soliq to`lovchi sifatida ruyxatga olingan shaxs tomonidan boshqa soliq to`lovchiga etkazib berilgan maxsulotlar, ishlar, xizmatlar uchun tuldiriladi.

Agarda Buyuk Britaniyaning chakana sotuvchisi tomonidan amalga oshirilgan oborot KKS so`mmasi bilan birgalikda 100-funt sterlingdan kam bo`ladi, soddalashtirilgan schet-faktura yuritilishi mumkin.

Soliqqa tortishdagi asosiy koida shundan iboratki, soliq torish ob`ekti bo`ladi sotilgan tovarlar va xizmatlarning KKS so`mmasi chiqarib tashlangan qismi hisoblanadi. Quyidagilar belgilab quyilgan bo`lishi shart:

a) schet-fakturalarda ko`rsatilgan iste`molchilarga berilgan chegirmalar schet faktura so`mmasidan chiqarib tashlanishi shart.

b) agarda maxsulotlar pul evaziga amalga oshirilmagan bo`ladi, ya`ni bepul berilgan hollarda maxsulotlarning bozor baxosi soliqqa tortish uchun asos bo`ladi.

v) soliqqa tortish ob`ektini aniqlashda maxsulotlarni ishlab chiqarish tannarxi ham belgilanishi mumkin. Ushbu holat maxsulotlarni

sotmasdan, shaxsiy iste`mol uchun ishlatilganda, yoki o`zi uchun bino va uskunalar, mashinalar ko`rganda qo`llaniladi.

6. Qo`shilgan qiymat solig`i bo`yicha mavjud muammolar.

Qo`shilgan qiymat solig`ining soliq to`lovchiga ta`sirini boshqarish maqsadida quyidagilar qabul qilingan:

- ⇒ soliq to`lashdan ozod qilish;
- ⇒ nolli stavkada soliqqa tortish;
- ⇒ aholining kam ta`minlangan qismi iste`mol qiladigan tovarlarga kamaytirilgan soliq stavkalarini qo`llash;
- ⇒ aholining boy qismi iste`mol qiladigan shoxona buyumlariga oshirilgan soliq stavkalarini qo`llash.

Bu tamoyil qo`shilgan qiymat solig`ining bir necha soliq stavkalarini tovar va xizmatlar turlariga differensiiyasiyalashgan holda qo`llash asosida yotadi. Qo`shilgan qiymat solig`ining stavkalari soni turli mamalakatlarda har xildir. Ko`pgina mamalakatlarning soliq tizimlarida asosan qo`shilgan qiymat solig`ining uch xil differensiiyasiyalashgan soliq stavkalari qo`llaniladi. Bular quyidagilar hisoblandi

- bazaviy soliq stavkasi,
- kamaytirilgan soliq stavkasi,
- nolli soliq stavkasi,

Tovar va xizmatlar soliqdan ozod qilinishi ham mumkin. Tovar va xizmatlarni soliqdan ozod qilinishi, shuningdek alohida tovar va xizmatlarni soliqqa tortishda nolli soliq stavkasida soliqqa tortish uchun uchta dalil ilgari surilgan.

Bular quyidagilar hisoblanadi:

ma`muriy murakkabliklar, ya`ni soliq va yigimlarni yigishdagi murakkabliklar,

tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarilishini qo`llab quvvatlash uchun, soliq solish tizimining progressivligini oshirish uchun.

YUqorida ko`rsatilgan uchta dalilning hammasi ham bir xilda asoslanmagan.

Garb mamlakatlari ekspertlari xulosasiga kura, Evropa Ittifoki mamlakatlari tajribasi shuni ko`rsatadiki qo`shilgan qiymat solig`i stavkalari ko`paytirish ham, alohida tovarlarni soliqdan ozod qilish foyda bermaydi. Bunday xulosaga kelinishiga quyidagi kizikarli kuzatuv xulosalari sabab bo`lgan: ozik-ovkat maxsulotlarini qo`shilgan qiymat solig`idan ozod qilinishi kam ta`minlangan aholi qatlamiga yordam berishning samarali vosita hisoblanmagan. Ko`pgina ekspertlar qo`shilgan

qiymat solig`idan ozod qilish aholining turli qatlamlari daromadlari o`rtasidagi farqni kiskarishiga xizmat ko`rsatmas ekan degan xulosaga kelishmokda. Qilingan tahlil natijalari shuni ko`rsatmokdaki, kam ta`minlangan aholi o`zining daromadlarining ko`p qismini ozik ovkatga sarflasada, mutlak birliklardagi boylar ko`p mablag sarflanishi aniqlangan. Qo`shilgan qiymat solig`idan ozik-ovkat maxsulotlarini ozod qilishdan ko`prok aholining ta`minlangan qismi yutadi, aholining qashshoq qismi xayoti bu bilan engillashmas ekan. Bunday xulosaga kelinishiga sabab, SHvesiiyada (Evropaning boy mamlakatlaridan biri) va Irlandiya (tarixiy boy mamakat hisoblanuvchi)da o`tkazilgan tadkikotlar sabab bo`lgan². Ushbu tadkikotlar shuni ko`rsatganki, kundalik extiyoj tovarlarining soliq stavkalaridagi har qanday o`zgarish (nolli stavkaga, pasayish stavkasiga, bazaviy stavkaga o`tishda) soliq to`lovchilarning iste`moli tarkibida juda kam sezilarli o`zgarish bo`lgan. Tadkikotchilar ushbu holni daromadlari har xil bo`lgan aholi kundalik extiyoj mollari tarkibida yakinlashish bo`lganligini ko`rsatadi deb baholashgan.

Barcha tovar va ish xizmatlarni bajaruvchilar qo`shilgan qiymat solig`ini to`laydilar eki ozod bo`ladilar, ba`zi bir guruhdagi xujalik su`bektlariga esa qo`shilgan qiymat solig`i to`lash urniga alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilinadi.

Qo`shilgan qiymat solig`i to`lash urniga alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilingan xujalik su`bektlariga yalpi daromaddan soliq to`lovchi savdo korxonalari, Yagona soliq tizimiga o`tgan kichik korxonalar, Yagona er solig`i to`lashga o`tgan qishloq xujaligi korxonalari kiradi.

Qo`shilgan qiymat solig`idan ozod qilinishi, alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilinishi xujalik sub`ektlarining soliq to`lashi bo`yicha majburiyatlaridan to`liq ozod qilinishini bildirmaydi. Qo`shilgan qiymat solig`idan ozod qilinishida faqat ishlab chiqarishda xosil bo`lgan qo`shilgan qiymatgina soliqqa tortilmaydi. Lekin ushbu qo`shilgan qiymatni xosil qilishga ketgan ishlab chiqarish harajatlari oldindan qo`shilgan qiymat solig`iga tortilgandir. SHunday qilib, xujalik su`bektlarini qo`shilgan qiymat solig`idan ozod qilinishi yoki alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilinishi xakida gapirilganda ular tomonidan qo`shilgan qiymat solig`ini hisoblamasligi va uni byudjetga to`lamasligi e`tibor beramiz, biroq ishlab chiqarish uchun olingan ishlab chiqarish xom ashyolar uchun, yonilgi-moylash materiallari, elektroenergiya va

² Воловик Е.М «Налог на добавленную стоимость» Журнал. Налоговой вестник 1999 г. №6 130-стр.

boshqa materiallarga, shuningdek ishlab chiqarish uchun olingan ishlab chiqarish vositalari uchun qo'shilgan qiymat solig'ini to'laydilar.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinishi, alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilinishi xujalik su'bektlari moliyaviy faoliyati uchun o'ziga xos ikki xususiyatga egadir. CHunki ular xujalik su'bektlarining moliyaviy faoliyatiga turlicha ta'sir qiladi.

Birinchi xususiyati shundaki, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan, alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilingan xujalik sub'ektlari o'z tovar va xizmatlarini sotganda ushbu tovar va xizmatlar tannarxida ishlab chiqarish materiallarini sotib olishda to'layotgan qo'shilgan qiymat solig'i utiradi va baxosiga avtomat ravishda quyilgan bo'ladi, hamda boshqa ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish tannarxining elementi sifatida o'zida aks ettiradi. Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinishi xakida gap ketganda o'ziga xos so'z uyini bo'ladi. CHunki yuqorida kurib utdikki soliqdan ozod qilinishi bilan byudjetga soliqdan ozod bo'ladi, lekin ishlab chiqarish uchun olingan va tovar-xizmatlarning tannarxiga boradigan xom-ashyolarni sotib olishda ularga hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'ini to'laydilar. SHu tufayli ishlab chiqaruvchi xom ashyo materillarini sotib olishda to'langan qo'shilgan qiymat solig'ini o'ziga zachyot qilishga talab qila olmaydilar va ular qo'shilgan qiymat solig'ini o'z tovar-xizmatlarini sotib oluvchidan olishga huquqi bo'lmaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinishi, alohida soliqqa tortish tartibi joriy qilinishi xujalik sub'ektlari moliyaviy faoliyatiga ta'sirining *ikkinchi xususiyati* shundaki, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan tovar va xizmatlarni sotib olayotgan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi ruyxatida to'rgan xujalik su'bekti o'zi tomonidan ishlab chiqarayotgan maxsulotlar uchun soliq kreditidan foydalana olmaydilar. SHu tufayli ishlab chiqaruvchiga qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashda tovarlarni sotishda hisoblangan soliq va maxsulotlarni sotib olishda to'lagan soliq orasidagi farqni to'lamay, balki sotish oborotidan hisoblangan soliqni to'liq to'lashga majburlanadi. Buning natijasida qo'shilgan qiymat solig'iga tortish zanjirida soliqdan ozod qilingan bulinma tushib qolishi tufayli qo'shilgan qiymat soliqqa bir necha marotaba tortiladi va soliq to'lash og'irligi keyingi bulinma zimasiga tushadi. CHunki u soliqdan ozod qilingan maxsulotlarni o'z ishlab chiqarishi uchun ishlatadi. Qanchalik qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilingan tovarlar va ishlab chiqaruvchilar ko'paysa, qo'shilgan qiymat soliqqa ikki yoki undan ortik marta tortilishi zhtimoli ko'paya boradi.

1998 yilgi investisiya dasturiga kiritilgan, ular uchun texnologik uskunalarni olib kirish qo'shilgan qiymat solig'idan ozod etilgan ustuvor ob'ektlar RO'YXATI:

1. Kizilkum fosforit kombinati.
2. Kungirotda soda zavodi.
3. "Kizilkumnodirmetallolting" davlat konsiorni.
4. "Navoiyazot" ICHB.
5. «Fargonaazot» ICHB.
6. «Fargonakimyotola» ICHB.
7. Fargona furanli buyumlar zavodi.
8. Tolimarjon GRES.

Ular uchun texnologik uskunar va turli assortamentdagi kuvurlarni olib kirish qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadigan neft-gaz tarmog'i ob'ektlari RO'YXATI:

1. Andijon viloyatidagi Xujaobod er osti gaz ombori.
2. Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 17 martdagi "1998-2000 yillarda qishloq aholisini ichimlik suv va tabiiy gaz bilan ta'minlash dasturi to'g'risida" 117-son karoriga muvofiq gaz kuvurlari, gaz taksimlash stansiyalari shoxobchalarining kurilishi.
3. Kukdumalok, Mingbulok, SHo'rtan, Alan, Urga, Janubiy Tandircha, SHimoliy O'rtabulok, Gajak, Gumbulok, Odamtosh, Jarkuduk, Janubiy Kemachi, Garbiy, Dengizkul, SHakarbulok, Marjon, Orka Kunyoirot, Muynok, Surgil, Berdak konlarini jixozlash, shu jumladan kuduklarni izlash-razvedka qilish va foydalanish maqsadida burgilash.
4. Muborak gazni qayta ishlash zavodi va "SHo'rtangaz" DICHB texnologik kurilmalarini rekonstruksiya qilish hamda texnik jixatdan qayta jixozlash.
5. "O'zbekiston temir yo'llari" DATK harid qiladigan aviakerosinni tashish uchun maxsus temir yo'l siisternalarining 100 birligi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar.

1. Qo'shilgan qiymat va qo'shilgan qiymat solig'ining iqtisodiy mohiyati nimada?
2. KKSni qanday shaxslar to'laydi va soliq ob'ekti nima?
3. Soliqqa tortiladigan oborot qanday aniqlanadi?
4. KKS stavkalari va ularni qo'llash tartibi qanday?
5. Qanday Yuridik shaxslar KKSdan ozod etiladi?
6. Qanday tovarlar va maxsulotlar (ishlar xizmatlar) KKSdan ozod bo'ladi?
7. Schyot-fakturalar qanday tulgaziladi va unda KKS qaysi punktlarda ko'rsatiladi?
8. Byujetga to'lanadigan va hisobga olinadigan KKS so'mmasini aniqlash tartibi qanday?
9. KKSni to'lash va hisobotni takdim etish tartibi qanday?

10. Import tovarlar, ishlar va xizmatlar bo'yicha QQSni hisoblash va byudjetga to'lash tartibi qanday?
11. Evropa davlatlari amaliyotida KKSni hisoblashning qanday usullari mavjud?